

BELLE TEN

Cilt: XXXII

EKİM 1968

Sayı: 128

ATATÜRK'ÜN GELECEĞİ SEZİŞ GÜCÜNE VE İNSANDAN ANLAYIŞINA ÜÇ ÖRNEK

HİKMET BAYUR

İlk örneği 1918 bırakışması sıralarında çıkmış olan Minber gazetesinden alacağız. Bu gazeteyi Dr. Rasim Ferid (Talay) çıkarıyor ve orada Ali Fethi (Okyar)'ın başkanı bulunduğu "Osmanlı Hürriyetperveran Avam" partisinin görüşleri yayınlanıyordu. Bunların ikisi de Mustafa Kemal'in düşünce arkadaşı idiler ve o da gazeteye, daha önce atlarını Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşaya satarak elde ettiği paranın bir kısmını yatırmıştı¹.

Minber'in 19 Kasım 1918 günlü nüshasında "Nühüfte bir Sima"² başlıklı bir yazıda Mustafa Kemal övüldükten ve gördüğü işler belirtildikten sonra onun, adı söylenilmeyen bir dostuna, Fransızlar'la Almanlar arasındaki Marn³ vuruşmasından az sonra yazılmış bir mektubunu, içindeki bütün öz adları çıkararak yayınlamıştır⁴.

¹ Bk. Hikmet Bayur "Atatürk Hayatı ve Eseri" S. 135 ve 195.

² "Gizli bir yüz", daha doğrusu "Gizli bir uz kişi" anlamındadır. "Bilinmeyen bir Büyük Adam" denilmek istenilmiştir.

³ Marne vuruşması (5 - 10 Eylül 1914). Anılan mektupta imlenen öbür vuruşmalar Almanlar'la Ruslar arasındaki Tannenber (26 - 31 Ağustos 1914) ve Mazurries Gölleri (7 - 9 Eylül 1914) vuruşmalarıdır. Bunlardan mektubun Eylül 1914 ün ikinci yarısında yazıldığı anlaşılabilir.

⁴ Bu mektup "Atatürk'ün Hayatı ve Eseri" adlı kitabımızda, S. 66 - 67 de ana çizgilerini yayınladığımız Dr. Tevfik Rüştü Aras'a gönderilen mektuptan başkadır. O, Marne vuruşmasından önce yazılmıştı; şimdiki ise bundan sonra yazılmıştır. Bu mektup, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünce yayınlanmış olan "Atatürk'ün Söylev, Demeç, Tamim, Telgraf ve Beyannameleri" adlı dört ciltlik yayında bulunmamaktadır.

Aşağıda görülecek olan bu mektup daha önce bir gazetede çıkmış olmakla birlikte, bugün bulunması zor olan Minber gazetesinde yayınlanmış ve eski harflerle basılmış olması dolayısıyla onu burada yeniden ele almayı uygun gördük.

O sıradaki güç ve geç haber alma koşulları içinde bulunulmasına rağmen pek ufak tefek yanlışlar kapsayan bu mektup daha dört yıl sürecek olan genel savaşın nasıl gelişeceğini ana çizgilerini şaşılacak bir açıklık ve gerçeklikle belirtmekte olup henüz Sofya'da asker atasesi bulunan genç Yarbay Mustafa Kemal'in öngörüşünün ne ölçüde güçlü olduğunu açığa vurmaktadır.

Mektup alaylı ve şakacı bir biçimde yazıldığına göre yakın bir arkadaşa gönderilmiş olmalıdır. Orada Mustafa Kemal genel savaşın ilk vuruşmalarıyla ilgili olarak şunları demektedir:

“Hangi tarafın galip geleceğine dair olan kanaat-i fikriyemi⁵ söylemekten hazer ederim⁶. Nazik ve mühim bir devrede bulunulduğuna şüphe yoktur; Almanlar büyük ve şayan-ı hayret bir savletle⁷ müteaddit Fransız kalelerini çiğneyerek sağ cenahiyle Paris'i geçip⁸ Fransız ordusunu arkası İsviçre'ye olmak üzere sıkıştırdı. Bu, Almanların maksadı olduğunda ve ona göre muvaffakiyet elverdiğinde herkes müttehid-ül fikir⁹ idi ve bütün kâinat¹⁰ artık son ve kat'î¹¹ meydan muharebesine ve onun neticesine intizar ediyordu. Halbuki bu neticeye mukabil Alman ordularının Fransız orduları karşısında yüzlerce kilometre geri çekildiği görüldü.

“Şarkda Ruslar'la Almanlar ve Avusturyalılar arasında cereyan eden vekayi'de¹² Şarkî Prusya'da Ruslar bozuldu, fakat Cenupta Ruslar'ın pek faik¹³ kuvvetleri karşısında Avusturya ordusu çekiliyor.

“Garpta Fransız ordusu müheyya-yı taarruz¹⁴, binaenaleyh Alman ordusu serbest değil, Şarkta Rus ordusu pek faik ve Avusturya ordusu çekilmeğe mecbur.

⁵ Düşünce bakımından inancımı.

⁶ Sakınırım.

⁷ Saldırıyla.

⁸ Alman ordusunun Paris'in Doğusundan Fransa Başkenti paralelinin Güneyine inmiş olmasına im.

⁹ Düşünce birliğinde idi.

¹⁰ Acun.

¹¹ Kesin.

¹² Olaylarda.

¹³ Üstün.

¹⁴ Saldırıya anık.

“Vaziyeti şöyle tefsir edebiliriz¹⁵: Almanlar Fransız ordusunu kat’î bir meydan muharebesiyle henüz mağlûp edemeyeceklerini ve Avusturya ordusunun faik Ruslar karşısında daha ziyade mukavemet edemeyeceğini görerek Garpta bütün ordu ile geri çekilerek bilnisbe¹⁶ Şarka yaklaşmak ve sonra Fransız ordusu karşısında bir müdafaa ordusu terkederek mütebaki ordularıyla Şarka teveccüh edip Avusturya ordusuyla birlikte Rus ordusunu vurmak istiyorlar.

“Pek güzel, fakat bu defa Rus ordusu geri çekilmiye başlarsa ve bu orduyu yakalayıp yok etmek mümkün olmazsa ve diğer taraftan Fransız ordusu karşısında müdafaa kuvvetleri de nihayet mukavemet için muavenet talebine mecbur olursa bu defa yine Şarkda Ruslar’a karşı bir müdafaa kuvveti bırakıp Garba mı teveccüh edilecek¹⁷. Ve böyle mekik gibi bir Şarka, bir Garba gide gele Alman ordusunun hali ne olur? . . .”.

İleride zamanla ve yapılacak resmî ve özel yayınlarla öğrenilecek bir takım ayrıntılar ayrı tutulursa Atatürk daha savaşın ilk haftalarında başlıca Avrupa savaş bölgelerini ilgilendiren savaş stratejisini ve bunun Alman orduları için sonda yıpranmaya varan Doğu ve Batı cepheleleri arasında yok edici bir mekik gibi gidiş geliş sorunu olacağını açıkca görmüştür. Ancak Rusya’daki ayaklanma ve devrimle Bolşevikler’in son aşama yıpranmış olan Rus ordusunu kendi elleriyle dağıtıp ezici bir barışı kabul edeceklerini hesaba katamazdı. Bu olay ve Rus çöküşü bile Atatürk’ün görüşünün gerçekleşmesini engelleyememiştir.

*

* *

1934 Şubatında Balkan Misaki imzalanarak Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan bir takım koşullarla bağlaşmışlardır.

“Küçük Anlaşma” veya “Küçük İtilâf” diye adlandırılan ve Birinci Genel Savaş sonucu olarak imzalanan andlaşmaların kendilerini ilgilendiren kısımlarını hep bir elden korumak için kurulmuş bulunan Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya devletler topluluğu, hem Almanya’ya karşı, hem de genel siyasette Fransa’ya güvenmekteydi, hattâ onu kendine destek saymaktaydı.

¹⁵ Durumu şöyle yorumlayabiliriz.

¹⁶ Oranla.

¹⁷ Yönelinecek.

Ancak Fransa 1927 yılında Alman sınırı boyunca Majino (Maginot) çizgisi adı verilen bir berkitmeler zinciri yapmaya koyulunca ona karşı küçük devletlerce beslenen güven azalmaya başlamıştır. Yapım ilerledikçe ve durum gitgide daha iyi anlaşıldıkça bu güven azalması da artmıştır. Anlaşıyordu ki Fransa, Almanya ile bir savaşa tutuşacak olursa başlangıçta bu berkitilmiş çizginin gerisinde İngiltere'nin, belki Amerika'nın yardımını bekliyecekti. Böyle olunca da Lehistan'ı ve "Küçük Anlaşma" devletlerinin Alman tehdidi altında bulunanlarını, veya bu tehdidin altına girecek olanlarını, savaşın tâ başında Almanlar'ca ezilmekten koruyacak durumdan çıkmış bulunuyordu, çünkü Almanya, Fransa'nın savaş başında savunma durumunda kalmasından çıkarılarak küçük komşuları üzerine yüklenip onları ezebilirdi. Nasıl ki 1939'da Polonya'yı ve az sonra yansız Danimarka ve Norveç'i bu koşullar altında ezecektir.

Böylelikle Fransa'nın genel olarak barış andlaşmalarını koruyucu nitelikte olan ağırlığı kaybolmaya yüz tutunca ve yapımı on yıl sürecektir olan Majino berkitmeleri ilerledikçe Batı Avrupa'da kuvvetler denkliliğinin bozulmakta olduğu gitgide daha iyi sezilir. İtalya Başbakanı Mussolini de daha çatıcı bir siyasa gütmeye koyulur.

İtalya'nın sağa sola gözdağı veren bu siyaseti, onun Arnavutluğu karıştırması ve Bulgaristan'la anlaşık bir durumda görünmesi hem Yugoslavya, hem de Yunanistan'ı kuşkulandıyordu. Bu son devlet ise ayrıca da Yugoslavlar'ın Selânik'te gözleri olduğu inancındaydı ve bu yüzden de kaygılanmaktaydı.

Bu etkenler altında önce Yunanistan Türkiye ile yakınlık arar ve kurar.

Balkan Devletleri arasında Majino berkitmelerinin yapılmasından doğan durumu gereği gibi değerlendiren ve Fransız stratejisinin çok sakıncalı olduğunu anlamakta gecikmiyen ilk devlet Yugoslavya olmuştur. Almanya'da Hitler'in işbaşına geçmesiyle onun atılğan siyaseti ve hele Avusturya'ya elatmak, yani Yugoslavya'ya komşu olmak, amacını güttüğünün bilinmesi Belgrad Hükümetini büsbütün tedirgin etmişti. Romanya ise herhangi bir tehlike sırasında Bulgaristan'ın kendisine saldırmasından korkuyordu.

Türkiye de Mussolini'nin saldırgan düşünceleri karşısında Bulgaristan'ı uslu durmaya zorlayabilecek inancalar elde etmeyi gerekli buluyordu.

Bütün bu düşünce ve etkenler yüzünden Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan Şubat 1934 de Balkan Misakını imzalarlar. Daha sonra da bunu bütünleyen bir takım askerlik anlaşmaları yapılır. Böylelikle Bulgaristan'ın Balkan dışı bir devletin âleti olmasına karşı gereken ölçemler alınmış olur ve Yunanistan'ın Yugoslavya yönünden beslediği kuşkular bu bağlaşma içinde erir.

Misakın Türkiye bakımından ayrıca bir önemi vardı. 1922 büyük zaferinden ve Lozan Barışından sonra da o, Batı Avrupa acununca hâlâ bir türlü yabancı sayılıyor ve ona karşı siyasal bakımdan sanki karantina altındaymış gibi davranılıyordu. Bu Misak ile bu acaip durum sona ermiş bulunur.

Bu işin yapıcısı Atatürk idi ve Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşti Aras'ın işde çok ustaca emeği geçmişti. Diplomatik çevrelerde, kâğıt oyunlarından "as" ın yani "birli" nin üstünlüğü imlenerek Balkan Devletler topluluğunda bir "as" ile üç "roi - rua" yani "Kral" var denilirdi.

Öbür yandan Yugoslavya ve Romanya, ne olur ne olmaz diye "Küçük Anlaşma" topluluğu içinde Fransa ile yakın dostluk bağlarının çözülmemesine önem veriyorlardı.

Aşağıda anacağımız olay bu koşullar gözönünde tutularak değerlendirilmelidir :

Sözü geçen Misak ve askerlik anlaşmalarının gerçekleşmesinden sonra Yugoslavya'da yapılan ilk büyük manevralarda Türk ordusu adına Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Fransa ordusu adına da bu devletin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Moris Gamölen (Maurice Gamelin) hazır bulunmuşlardı.

Manevralar sonuçlandıktan sonra verilen şölende rütbesi dolayısıyla Mareşal Fevzi Çakmak'ın Kral Naibinin sağında onur yerine oturtulması kararlaştırılınca Orgeneral M. Gamölen buna karşın olur. Kendisinin Fransız ordusu gibi Genel Savaşı kazanmış olan bir Büyük Devletin ordusunu temsil etmesi dolayısıyla rütbesi ne olursa olsun Türk ordusu temsilcisinin kendisinden üstün bir durumda bulundurulamayacağını ileri sürer. Ayrıca da Yugoslavlar'a Türkler'de Mareşalliğe yükselmenin pek kolay olduğunu, istabl-i âmire¹⁸ müdürlerine bile Mareşallik rütbesinin verilegeldiğini söylediği daha sonraları duyulur.

¹⁸ Padişahın ahırları.

Her ne kez kendisine dileğinin yerine getirilemeyeceğinin nedenleri ve Cumhuriyet Türkiye'sinde işlerin değişik olduğu anlatılırsa da o direnişinden vaz geçmez ve bu koşullar altında sofraya oturmayı-çağını bildirir.

Sonda hem Türkiye'yi hem de Fransa'yı kırmaktan çekinen Yugoslav protokolcuları durumu kurtarmak için bir çıkar yol bulurlar. Balkan Misakı içinde Bağlaşık olan Türkiye'nin Mareşalini kendilerinden sayarak onu da ev sahibi gibi Kral Naibinin karşısına oturturlar, böylelikle onur yerlerinin birincisi Kralın ve ikincisi Mareşal Fevzi Çakmak'ın sağındaki yer olur. General Gamölen de işdeki inceliği ve olayın Türk-Yugoslav yakınlaşmasına kazandırdığı değeri pek anlamadan bu çözümü onaylayarak Kralın sağına oturur.

Bir süre sonra Mart 1936 da Hitler, Versay (Versailles) Andlaşmasının bir hükmünü daha çiğneyerek askerlikten arınmış olan Ren (Rhin) ırmağının Batı yakasındaki bölgeye (Renani - Rhénanie) Alman ordusunu sokar. O sırada Fransız barışlık (hazerî) ordusu Alman ordusundan çok daha güçlüdür. Bunu bilen Alman Genel Kurmaylığı, eğer Fransızlar ordularını ilerletirlerse Renani'ye girmiş olan birliklerini hemen geri çekmeğe kararlıdır.

Ancak Paris'de Hükümet şaşkın ve kararsızdır ve Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Gamölen de Versay Andlaşmasının Fransa'nın güvenini sağlayan başlıca bir hükmüne saygı gösterilmesini elde etmek için çok üstün kuvvetlerine rağmen Almanya'ya girip Alman ordusunu askerlikten arınmış olan Renani'den çıkarmak için önceden genel seferberlik yapılması, yani epey zaman kaybedilmesi gibi bir takım koşullar ileri sürer ve hemen işe girişmekte büyük bir isteksizlik gösterir. Onun bu çekingenliği Fransız Hükümetinin bir şey yapmasına bir türlü neden ve mazeret teşkil eder. Böylelikle Hitler, Versay Andlaşmasının en önemli hükümlerinden birini yırtarak bedavadan büyük bir başarı sağlamış olur.

Bu olayları izleyen Atatürk Orgeneral Gemölen'in Yugoslavya'daki şölende çıkardığı yer kavgasını hatırlayarak: "Ziyafet sofrasında atılğan ve inatçı amma savaşmak, hattâ kendi ordusundan çok zayıf bir orduya karşı sadece yürümek işinde bu kadar çekingen bir komutandan hayır gelmez" demişti.

Atatürk'ün ölümünden bir yıl bile geçmeden ikinci genel savaş patlak verdiğinde Başkomutan Orgeneral Gamölen Fransız ordusunu Majino berkitmelerinin gerisinde bir bekleme durumunda tutmuş ve

önce Lehistan'ın sonra da Danimarka ve Norveç'in ezilmesine seyirci kalmıştır.

Bir kaç ay sonra da 10 Mayıs 1940 da sıra Holanda, Belçika ve Fransa'ya gelince Almanlar bir kaç hafta içinde ve yalnızca 60.000 kadar kayıp vererek bu üç ülkeyi de silip süpürmüşlerdir.

Böylelikle Atatürk'ün tanılması doğru çıkmış ve kehaneti gerçekleşmiştir.

*
* *

Çok kez anılmış olmakla birlikte yukardaki savımızla ilgili olmasından ötürü Mustafa Kemal'in İzzet Paşa ile bir çatışmasını ve o sırada söylediklerinin sonraki yıllarda bir tüm olarak gerçekleşmiş olduğunu hatırlatacağız.

1918 son baharında Alman Generali ve Osmanlı Mareşali Liman von Sanders'in çekilmesi üzerine onun komutanlığı sırasında ezici bir yenilgiye uğramış bulunan Yıldırım orduları grupuna Mustafa Kemal komutan olmuştu. İngilizler yeni imzalanmış olan Mondros Bırakışması hükümlerini çiğnemekten ve onları diledikleri gibi yorumlamaktan çekinmiyorlardı. Osmanlı Hükümeti de onların bu davranışları karşısında boyun eğmekten başka bir şey yapmaya yüreklene-yordu.

Mustafa Kemal 8 Kasım 1918 günü Sadrazam ve Harbiye Nazırı İzzet Paşaya çektiği telde Hükümetin bu tutumunu yererek şunları demişti:

“ . . . Yoksa İngilizler'in tekâlifine¹⁹ bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde bugün Payas-Kilis hattına (çizgisine) kadar olan araziye isteyen İngilizler'in yarın Toros'a kadar olan Kilikya mıntakasının (bölgesinin) ve daha sonra Konya - İzmir hattının (çizgisinin ve demir yolunun) lüzum-u işgali tekâlifinin yekdiğerini velyedeceği (birbiri ardından geleceği) ve binnetice ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hattâ heyet-i vükelây-ı Osmaniye'nin Britanya Hükümeti tarafından lüzum-u intihabı (seçilmesi) karşısında kalmak müsteb'at (olanaksız) değildir”.

Atatürk'ün bu kehanetlerinin tümü gerçekleşecektir. Çok geçmeden Kilikya bölgesi İngilizler'ce, Konya ise İstanbul'daki İngiliz

¹⁹ Tekliflerine, önermelerine.

komutanlığına bağla olarak İtalyanlar'ca işgal olunur ve bütün Anadolu demiryolları İngilizler'in denetlemesi altına girer.

Kasım 1918 den beri gerçekten işgal altında bulunan İstanbul'un 16 Mart 1920 de bilinen zorbalıkla resmen de işgal edilmiş olduğu o zamanki düşmanlarca biltilenildikten sonra 5 Nisanda Damat Ferit Paşa dördüncü Hükümetini kurar. O sırada İngiltere'nin Savaş Bakanı ve dolayısıyla İstanbul'daki İngiliz komutanının büyüğü bulunan Çörçil (Churchill) anılarında: "16 Martta İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerince işgal edilmişti. Ferit elden geldiği ölçüde renksiz bir Hükümet kurmağa çağrıldı" ve daha sonra "Ferit itaatla bir kuklalar Hükümeti kurdu ve 10 Ağustosta Türkiye Sevr (Sèvres) e, barışı yeniden kuran belgeyi imzalamaya geldi" der²¹.

Bu kuklalar Hükümetinin Anadolu'da yurdu kurtarmaya çalışanlara karşı saldırttığı "Kuvayı İnzibatiye" adı verilen birliklerin kuruluşu, komutan ve subaylarının seçilmesi, gerçek yönetimi ve dağılışı hep İstanbul'daki İngiliz komutanlığının oy ve buyruğuna bağlı olmuştur. Aşağıdaki belgeler bunu gösterir²² :

26. Haziran 1920 de Sadrazam Damat Ferit Versay'dadır. Sadaret Kaymakamı (Vekili) olan Şeyhülislâm Dürriyade Abdullah Efendi ona gönderdiği bir şifre telde Kuvayı Milliye, yani Anadolu'yu düşmanlara karşı savunan yurtseverler için şunları der:

"Ahiren İzmit'te vuku bulan taarruzat-ı şedide def ve tenkil²³ edilmiş ve neticede yalnız oradaki fabrikamızın duçar-ı hasar²⁴ olmasından başka bir zarar hasıl olmamıştır. Bundan başka Kandere istikametinden çete şeklinde Gebze ve Ömerli taraflarına gelen şerzime-i kalile²⁵, tedabir-i müttahize-i tenkiliye²⁶ üzerine kezalik ted-

²¹ Winston S. Churchill : La Crise Mondiale C. IV S. 371 ve 372, Fransızca çevirmesi. Metinler şöyledir: "Le 16 Mars, Constantinople était occupé par des troupes britanniques, francaises et italiennes. Ferid fut invité à composer un Gouvernement de couleur aussi atténuée que possible". Ve daha sonra : "Ferid, avec obéissance composa un Ministère de Marionnettes et le 10 août la Turquie vint signer à Sèvres l'acte qui rétablissait la paix".

²² Bk. Yusuf Hikmet Bayur : Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, İstanbul 1938, S. 61.

²³ Başkalarını korkutacak biçimde cezalandırmak.

²⁴ Zarar görmek.

²⁵ Az sayıda olan kötü kimseler.

²⁶ Cezalandırmak için alınan ölçemler.

mir edilmiş²⁷ ve cihet-i askeriyece İngiliz kuvay-ı askeriyesi kumandanlarıyla birlikte ahval-i mümasile-i şakavetkaranenin²⁸ esaslı bir surette men ve def'i²⁹ için üç dört bin kişilik bir kuvve-i müsellâhanın tertip ve teşkiline tevessül³⁰ olunmuştur”.

27 Haziranda aynı Dürrizade Abdullah Efendi Damat Ferid'e şu şifre teli çeker:

“İzmit muntakasında asayişî temine memur müfreze³¹ Haziranın 14 ünde Alemdağ şosesinde bâğilerin³² kesretli³³ kuvvetiyle harbederek İzmit'e ricat etmiş ve eslihasını kâmilen İngilizler almıştır. Müfreze silâhsız Çobançeşmeye getirilmiştir. Müsademede³⁴ İzmit kuvvetlerinden yüzü müteceviz efrat bâğilere geçmiş, bize silâh kullanmış, müfrezenin ricatine sebep olmuştur. Bundan dolayı Kuvay-ı İnzibatîyenin tedricen ilgasına mecburiyet hasıl oldu³⁵.

*
* *

Atatürk'ün uzun yıllar önceden uzağı görüş ve sezîşinin örnekleri pek çoktur. Ondaki bu yetenek yakınları arasında onun her düşünce ve buyruğunun yerinde olduğu inancını kökleştirmiştir. Şu da unutulmamalıdır ki Atatürk kesin kararlarını önce halk arasında belirli belirsiz yoklamalarda bulunarak, sonra da bütün ilgilileri dinleyerek ve onlarla tartışarak verirdi, ancak kararı karardı ve herkes Onun en doğru ve uygun olduğuna inanırdı.

Onun bir takım kimselerce yersiz olarak “diktatörlük” diye adlandırılan her önemli konu ve sorunda son sözü söyleyip bunu her kese onaylatabilmesi bu görüş ve sezîş gücüne sahip olmakla birlikte gereken herkesle danışmayı uygun bulmasının sonucudur. Eğer Atatürk'e “diktatör” denilecekse bu “diktatörlük” onu yakından tanı-

²⁷ Yok edilmiş.

²⁸ Buna benzer eşkıyaca davranışların (veya durumun).

²⁹ Önlenmesi ve savulması için.

³⁰ Girişilmiştir.

³¹ Asker birliği.

³² Ayaklanmış olanların. İstanbul'daki Kuklalar Hükümeti Kuvay-ı Millîye bu adı takmıştı.

³³ Kalabalık.

³⁴ Çarpışmalar.

³⁵ Azar azar ortadan kaldırılması zorunluğu doğdu.

yan herkesin ruhuna girmiş ve sinmiş olan onun en doğru yolu seçeceği üzerindeki kesin inançtan doğan bir “diktatörlük” idi.

Aristo'nun aşağıdaki sözü Atatürk çağında kimseler için söylenilmiştir:

“Kendisi için düşünen ve etrafı inceleyen kimse bir bilge (hakîm, filozof) dır. Eğer O bundan da ileri giderek başkalarının düşünceleriyle kınamalarını göz önünde tutar ve önemsiz sayılan kimselerin görüşlerini de hor görmezse Yüzyılların Efendisidir”.